

1

Η τοπογραφία της περιοχής

Η σημερινή Ξηροκρήνη αποτελεί μια συνοικία της Θεσσαλονίκης, η οποία αυτοδιοικητικά αποτελεί τμήμα της Β΄ δημοτικής κοινότητας του Δήμου Θεσσαλονίκης. Βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του δήμου και ο πληθυσμός της ανέρχεται περίπου σε 35.000 κατοίκους. Στην πραγματικότητα, η σημερινή Ξηροκρήνη δεν αποτελεί ενιαίο σύνολο, αλλά απαρτίζεται από ένα άθροισμα υπο-περιοχών με διαφορετική φυσιογνωμία και ταυτότητα¹². Οι υπο-περιοχές αυτές καθιστούν την έννοια του «ορίου» –τόσο στην υλική, όσο και στην άυλη του διάσταση– ισχυρή στο εσωτερικό της. Επιπρόσθετα, αυτές οι υπο-περιοχές αποτυπώνουν με σαφήνεια το παρελθόν της, μια και αντιστοιχούν εν πολλοίς στις διαφοροποιημένες συνοικίες, που υπήρχαν πριν από τον πόλεμο. Έτσι, ακόμα και σήμερα είναι εμφανές ότι η περιοχή γύρω από την πλατεία Βαρδαρίου αποτελεί μια διακριτή περιοχή, η οποία εξακολουθεί να συγκεντρώνει χρήσεις που την καθιστούσαν ακατάλληλη για κατοίκηση (συνεργεία, εργαστήρια σιδηρικών, ειδικό εμπόριο) και της προσέδιδαν τη φήμη της γειτονιάς του αγοραίου έρωτα, στίγμα που φέρει μέχρι σήμερα. Αυτή η περιοχή μαζί με την υπο-περιοχή «Αξίος» αντιστοιχεί περίπου στην προπολεμική γειτονιά του Ρεζί Βαρδάρ. Το υπόλοιπο τμήμα της περιοχής, η κυρίως γειτονιά της Ξηροκρήνης, στα όρια με το Δήμο Αμπελοκήπων – Μενεμένης αποτελεί μία τυπική περίπτωση περιοχής λαϊκής, εργατικής κατοικίας της δυτικής Θεσσαλονίκης, η οποία διατηρεί διαχρονικά τα χαρακτηριστικά της. Τέλος, στη σημερινή Ξηροκρήνη είναι διακριτή ακόμη και σήμερα μια άλλη υπο-περιοχή, η Άνω Ξηροκρήνη ή «Αγία Παρασκευή» (Παράρτημα Α, Εικόνα 1). Αυτές τις υπο-περιοχές, στη χρονική περίοδο, που εξετάζουμε, θα τις δούμε αναλυτικά παρακάτω.

12. Ντ. Λούκη, Σ. Περπινιά, «Στην άκρη του κέντρου: Πρόγραμμα ανάπτυξης στις γειτονιές της Ξηροκρήνης», περ. *Γεωγραφίες*, τ. 23 (2014), σσ. 104-109, Ανάκτηση από <http://geographies.gr/old/wp-content/uploads/2014/07/GEO-23-104-109.pdf> στις 10 Ιουλίου 2019.

1.1 Ρεζί Βαρδάρ

Μετά τη πυρκαγιά του 1890, νέες γειτονιές χτίστηκαν και στα δυτικά περιχώρα της Θεσσαλονίκης, στην περιοχή που μέχρι τότε ήταν γνωστή με το τοπωνύμιο *Cayir* (Λιβιάδι)¹³, στεγάζοντας κυρίως φτωχούς, πυρόπληκτους Εβραίους¹⁴. Αργότερα, η μεγάλη πυρκαγιά του 1917 αφήνει ξανά άστεγους χιλιάδες Εβραίους, που μεταφέρονται και στη συνοικία *Ρεζί Βαρδάρ*¹⁵, η οποία παίρνει το όνομά της από το παρακείμενο εργοστάσιο επεξεργασίας καπνού της εταιρείας *Régie*¹⁶ (Βλ. Παράρτημα Α, Εικόνες 11, 12, 13), στην αρχή σημερινής οδού Λαγκαδά· σήμερα, μπορούμε να την ταυτίσουμε περίπου με την περιοχή, που ξεκινά από την αρχή της οδού Λαγκαδά στην πλατεία Βαρδαρίου έως τη σημερινή συνοικία Πύλη Αξιού ή απλά Αξίος¹⁷.

13. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 235-238.

14. G. Hadar, «Ρεζί Βαρντάρ: Μία Εβραϊκή “κηπούπολη” στη Θεσσαλονίκη (1917-1943)», στο Λ. Σαπουνάκη-Δρακάκη (επ.), *Η ελληνική πόλη σε ιστορική προοπτική*, εκδ. Διώνικος, Αθήνα 2005, σσ. 151-154 και Α. Γερόλυμπου, «Η ανάδειξη της εκτός των τειχών Θεσσαλονίκης (1870-1912): Σχεδιασμοί, οικιστικά μοντέλα, κοινοτικές και ιδιωτικές πρωτοβουλίες», στο Ευ. Χεκίμογλου (επ.), *Πρακτικά Συνεδρίου: Η Θεσσαλονίκη στις παραμονές του 1912*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 66.

15. Ο συνοικισμός ιδρύεται και επίσημα από την ελληνική πολιτεία για να στεγάσει τους πυροπαθείς της πυρκαγιάς του 1917. Με βάση το νόμο «Τα οικήματα του εν Θεσσαλονίκη αναγεθθέντος υπό του Κράτους συνοικισμού Βαρδάρ διατίθενται επί μισθώμασι προς ενοίκησιν κατά προτίμησιν των εκ της πυρκαγιάς Θεσσαλονίκης παραμεινασών αστέγων απόρων οικογενειών» (Νόμος 2463/1920 (ΦΕΚ173/Α/2 Αυγούστου 1920): Περί διοικήσεως του συνοικισμού «Βαρδάρ» Θεσσαλονίκης και διαχειρίσεως των εξ ενοικιάσεως αυτού προσόδων).

16. Η *Régie Cointéressée des Tabacs de l' Empire Ottoman* είχε το δικαίωμα να ελέγχει και να καθορίζει μονοπωλιακά την καλλιέργεια των ποικιλιών του καπνού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και να επιβάλλει τις τιμές αγοράς και πώλησης των προϊόντων του καπνού. Η εταιρία δημιουργήθηκε από κοινοπρακτικά κεφάλαια Αυστριακών και Γαλλικών τραπεζών. Παρασκεύαζε επεξεργασμένο καπνό και τσιγάρα, για τις αγορές του εξωτερικού. Το κτίριο στη Θεσσαλονίκη χτίστηκε το 1884 και απασχολούσε περίπου 400 εργάτες, από τους οποίους οι 270 ήταν Εβραίοι, ενώ πάνω από το 70% ήταν γυναίκες. Από το 1918 και μετά, στο κτίριο στεγαζόταν το Δημόσιο Καπνοκοπτήριο Θεσσαλονίκης (Σ. Γκουβούση, Σπ. Ταβλίκος, *Οι καπναποθήκες της Θεσσαλονίκης*, εκδ. Πανελληνίου Συνδέσμου Βιομηχανιών Μεταποίησης και Εταιρειών Εμπορίας Καπνού & University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 77 και Σωκράτης Πετμεζάς, «Οι βαλκανικές κοινωνίες την εποχή του καπνού ή αλλιώς το πρόβλημα της εθιστικής εξάρτησης από ένα παγκοσμιοποιημένο προϊόν», στο Άγγελος Α. Παληκίδης (επ.) *Ο καπνός στην ιστορία: οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις*. Πρακτικά 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου. Καβάλα, 7-9 Δεκεμβρίου 2018, εκδ. Ινστιτούτο Κοινωνικών Κινημάτων & Ιστορίας Καπνού, Καβάλα 2020, σ. 46-50).

17. Ευ. Χεκίμογλου, *Οι Αμπελόκηποι έχουν ιστορία*, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 19. Ο Κώστας Τομανάς γράφει: «Ο συνοικισμός αυτός λεγόταν Ρεζί Βαρδάρ από τις καπναποθήκες της «Ρεζί» (Κ. Τομανάς, *Δρόμοι και γειτονιές της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 232). Ο Μεσίνας (1998) επεκτείνει τα –ούτως ή άλλως ασαφή– όρια του συνοικισμού, καθώς αναφέρει πως «ο συνοικισμός απλωνόταν από την οδό Αγίων Πάντων στα βόρεια, στην οδό Δραγουμάνου στα νότια και από τη λεωφόρο Λαγκαδά στα ανατολικά στην οδό Μαργαροπούλου και τις σιδηροδρομικές γραμμές στα δυτικά. Ο τριγωνικός αυτός συνοικισμός χωρί-

Στον Μέγα Οδηγό Θεσσαλονίκης και Περιχώρων του 1932-1933 διαβάζουμε για το Ρεζί Βαρδάρ ότι βρίσκεται «κάτωθι του νεκροταφείου Αγία Παρασκευή, μεταξύ των οδών Λαγκαδά και Ντουντουλάρ και των συνοικισμών Ξηροκρήνης και Καϊστρίου Πεδίου» και κατοικείται από 7.500 κατοίκους, δηλαδή «1280 οικογενείας, απάσας Ισραηλιτικάς, εγκατασταθείσας εν αυτώ μετά την μεγάλην πυρκαγιάν της Θεσσαλονίκης του 1917» οι οποίοι είναι «εργάται και μικροεπαγγελματίαι και δη πλανόδιοι μικροπωληταί»¹⁸.

Στο Ρεζί Βαρδάρ «όλος ο συνοικισμός είναι χωρισμένος εις τετράγωνα, το μεγαλύτερον δε τμήμα του συνοικισμού αποτελείται από 430 παμμεγέθη παραπήγματα εν είδη στρατώνων»¹⁹, από τα περισσευούμενα στρατιωτικά καταλύματα του στρατού της Αντάντ. Η Hadar αναφέρει ότι «σε κάθε οικογένεια (σημ. επρόκειτο για πολυμελείς, πολύτεκνες οικογένειες) δόθηκε ένα δωμάτιο με κοινή τουαλέτα σε παρακείμενη αυλή», ενώ ένα είδος προστεγάσματος, που προστίθετο από την οικογένεια, λειτουργούσε συχνά ως κουζίνα²⁰. Οι άθλιες συνθήκες, που επικρατούν, εκπλήσσουν τους περιστασιακούς επισκέπτες της περιοχής. Η Hadar παραθέτει τη μαρτυρία του Yaakon Handali για τη φτώχεια της γειτονιάς, ο οποίος γράφει πως: «[] για

στηκε εσωτερικά από ακτινωτούς δρόμους μεταξύ της λεωφόρου Λαγκαδά και των σιδηροδρομικών γραμμών, από ανατολικά προς δυτικά: Παπαδήμα, Λιγδών, Μουσχουνδή, Κολωνiάρη, Παπαθανασίου και Φαρμάκη. Κάθετες δε στους δρόμους αυτούς, παράλληλους στην οδό Αγίων Πάντων, από βόρεια στα νότια: Δεμερτζή, Καπάτου, Γαλανάκη και Χατζιτσίφρου» (Ηλίας Μεσσίνας, *Οι συναγωγές στην Ελλάδα, η αρχιτεκτονική τους και η σχέση τους με την ιστό της πόλης και την εβραϊκή συνοικία. Συγκριτική μελέτη της ιστορίας και αρχιτεκτονικής των συναγωγών της Βορείου Ελλάδος, η θέση τους στην εβραϊκή συνοικία και η παρουσία τους στον πολεοδομικό ιστό από τον 15ο στον 20ό αιώνα* (Διδακτορική διατριβή), Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1998, σ. 119. Ανάκτηση 15 Απριλίου 2018 από <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/11795>). Η ασάφεια των ορίων της συνοικίας μάς επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι επικαλύπτουν και μέρος της περιοχής που περιγράφεται τότε και ως Ξηροκρήνη και Τενεκέ Μαχαλέ.

18. Γ. Χ. Γαβριηλίδης, *Μέγας οδηγός Θεσσαλονίκης και περιχώρων, Θεσσαλονίκη 1932-1933*, σ. 517.

19. Γ. Χ. Γαβριηλίδης, *ό.π.*, σ. 517.

20. G. Hadar, *ό.π.*, σ. 153. Η Γερόλυμπου-Καραδήμου αναφέρει ότι ο συνοικισμός αποτελείτο από 1.028 δωμάτια κατασκευασμένα με τούβλα. Από αυτά τα 228 μετατράπηκαν σε κουζίνες, ενώ κάθε ένα από τα 800 λοιπά δωμάτια στέγαζε μία οικογένεια (Α. Γερόλυμπου-Καραδήμου, «Φτώχεια και περιθωριοποίηση σ' έναν μεταβαλλόμενο αστικό χώρο: Οι εβραϊκές συνοικίες στη Θεσσαλονίκη 1870-1920», στο *Ο ελληνικός εβραϊσμός*, εκδ. Σχολή Μωραΐτη, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2000). Σύμφωνα πάλι με το Μεσσίνα (1998, *ό.π.*), τα κτίσματα του συνοικισμού οργανώθηκαν κατά σχηματισμούς, είτε κατά τετράδες ή κατά εξάδες, δημιουργώντας κτίρια σε σχήμα "Π" με εσωτερική προστατευμένη αυλή. Η θέση των κτιρίων αυτών ήταν ελεύθερη, αλλά τα επί μέρους κτίσματα ήσαν παράλληλα προς την οδό Κολωνiάρη. Το μεγαλύτερο μέρος των κτισμάτων εμφανίζεται μεταξύ των οδών Λαγκαδά και Κολωνiάρη, ενώ δυτικότερα, μεταξύ Κολωνiάρη και Δ. Παπαθανασίου, εμφανίζονται τα κτίρια μακρόστενα, οργανωμένα σε παραλληλόγραμμα, τοποθετημένα παράλληλα με τους ακτινωτούς δρόμους.

πρώτη φορά στη ζωή μου έγινα μάρτυρας μιας τόσο αξιοθρήνητης φτώχειας, σε γειτονιές που δεν ήξερα ακόμη και το ότι υπήρχαν []»²¹. Μάλιστα, η κατάσταση στο Ρεζί αποτελεί συχνά πεδίο ενασχόλησης και του ελληνόγλωσσου τύπου της εποχής, ο οποίος αναδεικνύει τη φτώχεια, την εγκατάλειψη, την έλλειψη στέγης αλλά και την εγκληματικότητα, χωρίς ωστόσο να λείπουν αναφορές στη ζωντάνια της περιοχής και τους αγώνες των ανθρώπων της για μια καλύτερη ζωή²². Οι κάτοικοι, όποτε τους δίνεται ο λόγος, καταγγέλλουν τη σκόνη, τη λάσπη και το σκοτάδι, που κυριαρχεί το βράδυ, ελλείψει φωτισμού²³, ενώ παράλληλα στηλιτεύουν την ανυπαρξία υγειονομικής περίθαλψης, μία κατάσταση που γίνεται ακόμη πιο δραματική, λόγω της ύπαρξης πολυάριθμων οίκων ανοχής στην παρακείμενη περιοχή²⁴. Ειδικά

21. G. Hadar, *ό.π.*, σ. 159.

22. Χαρακτηριστικό είναι και το αφιέρωμα του Ριζοσπάστη, όπου επισημαίνει τη φτώχεια και την εκμετάλλευση που επικρατεί: «Στο Ρεζί Βαρδάρ, για κάθε οικογένεια προορίζεται μόνο ένα δωμάτιο για κατοικία. Από τον καιρό της μεγάλης πυρκαϊάς του 1917 πολλές οικογένειες κάθονται σε παράγκες. Για τα σπίτια και τις παράγκες πληρώνονται σήμερα στη Γενική Διοίκηση νοίκια σημαντικά για μια φτωχή οικογένεια. Υπάρχουν σήμερα 200 οικογένειες, που από την φτώχεια και την πολύχρονη αναδουλειά καθυστερούν 3-4 χρονών νοίκια (2.000-3.000 δραχμές). Εναντίά τους εκδόθηκαν εντάλματα και απειλούνται με φυλάκιση. Για να προλάβει την αντίσταση των κατοίκων η Γεν. Διοίκηση εκτελεί από λίγα εντάλματα κάθε εβδομάδα. [] Το ποσό που έχει εισπραχθεί είναι διπλάσιο και τριπλάσιο από εκείνο που ξοδεύτηκε για το χτίσιμο του σπιτιού» (*Ριζοσπάστης*, 14 Οκτωβρίου 1933).

23. Ο Λάζαρος Μολάχ (Ελιέζερ Μάλλαχ) ιδιοκτήτης του καφενείου *Η ωραία Σμύρνη* διαμαρτύρεται: «Σκόνη τώρα, λάσπη αύριο, και τα παρεπόμενα μιας μακρόχρονης αφροντισιάς», ενώ ο φαρμακοποιός κ. Εμμανουηλίδης δηλώνει πως «σαν κλείσουμε τα μαγαζιά μας, ούτε φως, ούτε τίποτα έχουμε». Ο καταστηματάρχης κ. Λεβής επισημαίνει τη δυσωδία από τα ζώα που δένουν στους δρόμους οι αγρότες, για να αποφύγουν την πληρωμή στα παρακείμενα χάνια: «Τονίσατε σας παρακαλώ όπως η αστυνομία λάβη τα κατάλληλα μέτρα και απαγορεύση εις το εξής να δένουν τα ζώα τους οι χωρικοί εις τους δρόμους, που τους γιομίζουν, όπως είναι φυσικώς επόμενο, από ακαθαρσίας», ενώ άλλοι ζητούν την ίδρυση αστυνομικού τμήματος («Η κατάσταση και αι ανάγκαι των συνοικιών μας. Συνοικία Βαρδαρίου», *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 22 και 23 Φεβρουαρίου 1926). Το γεγονός αυτό οφείλεται φυσικά στα πολυάριθμα χάνια, που βρίσκονταν στην αρχή της οδού Μοναστηρίου, στην είσοδο της δυτικής πύλης της πόλης, δηλ. το Βαρδάρ, και τα οποία καταγράφονται ήδη από τον 17ο αιώνα. Σχεδόν όλα κατεδαφίστηκαν μετά το 1960.

24. Πρόκειται για την Μπάρα (σλαβ. = λάκος με νερό), που απλωνόταν δυτικά της πλατείας Βαρδαρίου ως το νέο σιδηροδρομικό σταθμό, ανάμεσα στην οδό Μοναστηρίου και την Ξηροκρήνη. Απόκτησε μεγάλη φήμη από το συμμαχικό στρατό της Αντάντ, στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ενώ νέα άνθηση γνώρισε στην περίοδο της Κατοχής & κυρίως του Εμφυλίου, όταν αγρότες, ανταρτοπληκτικοί και φαντάρτοι σύχναζαν στους οίκους ανοχής της. Η Μπάρα έσβησε μεταπολεμικά με την ανέγερση πολλών και μεγάλων ξενοδοχείων, τις ανέδμητες πολυκατοικίες, την διαπλάτυνση της οδού Μοναστηρίου και την επέκταση του Νέου Σιδηροδρομικού Σταθμού. Για τη Μπάρα, από τις βιβλιογραφικές μαρτυρίες σταχυολογούμε τις αναφορές των Ηλία Πετρόπουλου (*Το μουρδέλο*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2010), Χρίστου Ζαφείρη (*Ο έρωσ σκέπει την πόλη. Ερωτική τοπογραφία της Θεσσαλονίκης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1993), Λεωνίδα Ζησιάδη (*Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993), Αιμίλιου Δημητριάδη (*Φοίνιξ Αγήρωσ: η Θεσσαλονίκη του 1925-35: η πόλη, οι συνοικισμοί της, οι άνθρωποί της, οι χαρές και τα βάσανά τους*, εκδ. Παρα-

το ιατρείο του Ρεζί Βαρδάρ, στο οποίο έπρεπε να «καταπολεμείται η σύφιλις, η βλενόρροια και όλαι αι νόσοι της φερωνύμου θεάς», περιγράφεται ως ένας «άντρο αθλιότητος», ένας «άθλιος οικίσκος», του οποίου το εσωτερικό περιέχει «μία αίθουσα αναμονής με ξύλινους πάγκους, μια καμαρούλα που χρησιμεύει για θεραπευτήριο με ένα τσαμλίκι αδειανό από φάρμακα, ένα ειδικό ανάκλιτρο για πλύσεις γυναικών στο βάθος [], ένα δωματιάκι που χρησιμεύει για γραφείο, του οποίου την επίπλωσιν αποτελούν ένα λιγδιασμένο τραπέζι, φορτωμένο τεφτέρια και μια καρέκλα» []²⁵. Επιπλέον, ο συνοικισμός μαστιζεται συχνά από πυρκαγιές και πλημμύρες, που επιδεινώνουν την τραγική κατάσταση του πληθυσμού²⁶.

Σ' αυτή την πολύβουη συνοικία, καταγράφεται, επίσης, και η επαγγελματική δραστηριότητα των ανθρώπων της, αν και τον τόνο έδιναν οι ποικίλοι πλανόδιοι, που διέσχιζαν τη γειτονιά, πουλώντας είδη μαναβικής, ψάρια και μικροπράγματα²⁷. Έτσι, εκτός από την «Ωραία Σμύρνη» του Λάζαρου Μολλάχ (Ελιέζερ Μαλλάχ), θα συναντήσουμε καφενεία όπως το «Λαϊκόν», όπου βρισκόταν και το παράρτημα του Λαϊκού Κόμματος, την περίφημη «Ραμόνα» του Ραφαέλ Χασών, που έδωσε και ένα από τα άτυπα ονόματα της περιοχής²⁸, τη «Ριρίκα» του Ιακώβ Αντζέλ, τη «Ροζαλία» του Αβραάμ Αμαλέχ, όπως και το ζαχαροπλαστείο «Καμέλια» των Χαϊμ Καράσο και Λεβή. Το κουρείο του Χαϊμ Πίλο ονομαζόταν «Μις Ελλάς», προς τιμήν –όπως γράφει η *Απογευματινή*– της τότε καλλονής Αλίχης Διπλαράκου, ενώ αναφέρονται τα παντοπωλεία των Αλμπέρτο και Σολομών Αλμονσίνο, Ρουμπέν Σιών, Όρο Χαγουέλ, Ρεκούλα Ουζιέλ, Λ. Γρότα, Σ. Χαζάν, Γιακώβ Πίλο και Λ. Μπαρούχ, ένα φαρμακείο, το υποδηματοποιείο του Μιχαήλ Πιτσώκου, το κατάστημα ανταλλακτικών αυτοκινήτων του Θ. Κούρτη, σαμαροποιεία καθώς και δύο

τηρητής, Θεσσαλονίκη 1994) και Γιώργου Ιωάννου (*Η πρωτεύουσα των προσφύγων*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984).

25. «Στα καταγώγια της διαφθοράς. Έκλυσις ηθών και νοσήματα. Το ιατρείον-τρώγλη του Ρεζί-Βαρδάρ», *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 29 Οκτωβρίου 1933.

26. «Τεραστίων διαστάσεων πυρκαϊά εξεράγγη την 2αν πρωινήν σήμερον εις συνοικίαν Βαρδαρίου απειλούσα να αποτεφρώση το μεγαλύτερον μέρος αυτής [] Πλέον των εκατόν οικογενειών ευρίσκοντο εις τον δρόμον, αι περισσότεραι των οποίων δεν κατόρθωσαν να διασώσουν ούτε τον απαραίτητον ρουχισμόν των» (*Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος*, 23 Σεπτεμβρίου 1929). «Εκ της χθεσινής νεροποντής ξεχείλισεν ο χειμαρος της Ξηροκρήνης και κατέκλυσε τας πέριξ οικίας [] Εις την περιφέρειαν Βαρδαρίου επλημμύρισαν αι οικείαι της οδού Κάλβου» (*Εφημερίς των Βαλκανίων*, 14 Ιουνίου 1934).

27. Ο Μπουρλάς γράφει ότι στο Ρεζί Βαρδάρ γυρνούσαν μικροπωλητές και διαλαλούσαν τηνπραμάτεια τους σε σπασμένα ελληνικά ή σπανιόλικα (Μ. Μπουρλάς, *Έλληνας, Εβραίος κι αριστερός*, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 30).

28. Ο Τομανάς αναφέρει πως ο συνοικισμός ήταν γνωστός και ως Ραμόνα, «από το καφενείο-χοροδιδασκαλείο «Ραμόνα», που βρισκόταν στην αρχή της οδού Βάχχου», (Κ. Τομανάς, *Δρόμοι και γειτονιές της Θεσσαλονίκης μέχρι το 1944*, σ. 232).

ποδηλατάδικα²⁹. Βέβαια, πολλά από τα καφενεία και παντοπωλεία της περιοχής λειτουργούσαν ως ταβέρνες (η Hadar αναφέρει ότι υπήρχαν περίπου 30), στα οποία οι κάτοικοι της γειτονιάς «αργοπίνανε ρακή αραιωμένη με νερό, κάπνιζαν ινδική κάνναβη και διευθετούσαν τις υποθέσεις τους»³⁰, ενώ τα παντοπωλεία, όπου όλοι ψώνιζαν με πίστωση, συχνά διαμορφώνονταν και σε λέσχες τυχερών παιχνιδιών. Εκεί, οι γυναίκες της γειτονιάς έπαιζαν μικροποσά, ελπίζοντας ότι θα κερδίσουν κάτι παραπάνω για να ταΐσουν τα παιδιά τους³¹. Δεν θα πρέπει να λησμονήσουμε, βέβαια, και το καφενείο του Αλκή Πετσά στην οδό Αφροδίτης 51. Ο Κωνταντινουπολίτης Πετσάς επίσημα ήταν ιδιοκτήτης ενός καφενείου ή όπως πιο εύστοχα αναφερόταν, «χασισοποτειού», όμως παράλληλα διοικούσε αρκετούς οίκους ανοχής. Στην ουσία, ήταν ο άνθρωπος που ήλεγχε την Μπάρα. Η δολοφονία του, το 1933, από δύο Σμυρνιούς, γεγονός που αντανάκλα τους εσωτερικούς ανταγωνισμούς του υποκόσμου της εποχής μεταξύ Σμυρνιών και Κωνσταντινουπολιτών, βύθισε στο πένθος τη Μπάρα, ενώ την κηδεία του παρακολούθησε πλήθος κόσμου³².

Σύμφωνα με τον Μεσσίνα³³, στο συνοικισμό υπήρχαν τρεις συναγωγές: Η συναγωγή Προβένσια αναφέρεται να λειτουργεί τη δεκαετία του '30 στο κοινοτικό σχολείο του συνοικισμού, για το οποίο θα αναφερθούμε παρακάτω, η συναγωγή Σαλόμ (ή Κεϊλά Σουκάτ Σαλόμ), αναφέρεται να λειτουργεί τη δεκαετία του 1930 στον συνοικισμό και η συναγωγή Μπέιτ Ααράν, που καταστράφηκε στην πυρκαγιά του 1917, αναφέρεται να λειτουργεί τη δεκαετία του 1930 στην κοινοτική σχολή του συνοικισμού. Πάντως, ο Μέγας Οδηγός του 1933 αναφέρει μονάχα τη συναγωγή Σουκάτ Σαλόμ. Με βάση την έρευνα και τις μαρτυρίες, από τις συναγωγές μπορούν να εντοπιστούν η μία στην οδό Προμηθέως (η Κεϊλά Σουκάτ Σαλόμ) και η άλλη δίπλα στο εβραϊκό σχολείο (συναγωγή Προβένσια ή Μπέιτ Ααράν)³⁴.

29. «Το Ρεζί Βαρδάρ», ό.π., Απογευματινή, 13 Ιουνίου 1933 και Γ. Χ. Γαβριηλίδης, ό.π., σ. 517. Ο Ισάκ Παρέντε, ο οποίος κατοικούσε στο Ρεζί Βαρδάρ, σε μαρτυρία του αναφέρει και πολλούς χασάπηδες (Ε. Κούνιο Αμαρίλιο, Αλ. Ναρ, Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα, εκδ. Ίδρυμα Ετς Χαΐμ/Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 332).

30. G. Hadar, ό.π., σ. 154.

31. G. Hadar, ό.π., σ. 154.

32. Βλ. Μ. Χαραλάμπους, *Η μυστική ιστορία της Θεσσαλονίκης*, εκδ. Αρχέτυπο, Θεσσαλονίκη 2002 & <https://www.thessalonikiartsandculture.gr/thessaloniki/palia-thessaloniki/i-istoria-tis-apagorevmenis-erotikis-thessaloniki/>

33. Μεσσίνας, ό.π., σ. 120.

34. Σε ένα έγγραφο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης με τίτλο: «Συναγωγαί και λειτουργοί αυτών εν Θεσσαλονίκη», και ημερομηνία 1 Αυγούστου 1920, αναφέρεται ότι στη Συναγωγή Βαρδάρ (Σαλόμ) υπηρετούν οι Ισάκ Μεναχέμ Μπενβενίστε (έτος γέν. 1878), Ισάκ Δανιέλ Ασσέρ (έτος γέν. 1875), Ισάκ Ιωσήφ Χασίδ (έτος γέν. 1886), Ιουδά Μποχώρ Ματαράσο (έτος